

Гольтер І. М.

Дніпровський державний технічний університет

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

У статті досліджено проблему мультикультурного фактору в літературознавчому аспекті, визначаються етапи формування поняття мультикультуралізму в художній свідомості й літературній творчості, узагальнюється дослідницький досвід у цьому напрямі, вивчаються можливості розвитку концепції мультикультуралізму як літературного, культурного та філософського феномена. Автор підкреслює, що в аспекті дослідження бачимо, що практично всі сучасні лінгвісти, філософи, культурологи розглядають мультикультурність як певну дуальність, яка допомагає розширенню власної культурної ментальності. Ідеться про здатність сприймати й відчувати водночас власні та «інші» культурно-естетичні парадигми й смисли, ототожнювати себе з традиціями рідної культури та розуміти й органічно вбирати традиції інших культур.

Ключові слова: літературознавство, мультикультуралізм, гуманітарні науки, глобалізація, діалог культур, культурна ідентичність, культурний плюралізм, культурний канон.

Постановка проблеми. Сьогодні, в епоху глобалізації світу, проблема множинності культурних традицій загалом і в літературі зокрема вийшла на перший план. Пояснюється це тим, що проблема мультикультуралізму безпосередньо пов'язана із сучасними культурно-цивілізаційними процесами. Їх взаємовідносини та взаємовплив оцінюються неоднозначно й тому потребують ретельного дослідження. Як зазначає М. Тлостанова, це «вельми суперечливе міждисциплінарний явище, що включає ідеологічні, філософські, художні аспекти й оперує у сферах антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки, нарешті, літературознавства і філософії» [26].

Тема мультикультуралізму та його прояву в літературі є дуже актуальною: вона допомагає побачити, наскільки змінилося наше сприйняття культури та її впливу на художні твори. Відомий дослідник П. Рікер уважає: «Людство розглядається як єдине ціле, вступає в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, але водночас ставить складне завдання адаптування культурної спадщини до цього нового стану і його збереження. Усі ми так чи інакше відчуваємо вантаж протиріччя між неминучістю цього зльоту і прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати успадковане культурне надбання – з іншого» [22, с. 316]. Його думка співвідноситься з точкою зору бага-

тьох літературознавців, які підкреслюють, що це явище характерне для тих країн, де спостерігається співіснування різних культур, які не пішли по шляху асиміляції, а зберегли і продовжують культивувати свою самобутність та унікальність, докорінно переглянуто всю усталену систему літературних норм і правил загалом. Багато практично невідомих або малопоширених культур показали світові свій особливий культурний простір, а в літературі етнічних меншин мультикультуральна парадигма призвела до створення своєї системи персонажів [9; 12; 13; 15; 17; 19; 29; 31].

Пояснюється цей факт тим, що література етнічних меншин кардинально змінила свої позиції в літературному мейнстрімі: її частка стала набагато вагомішою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично мультикультуралізм і досі осмислений недостатньо, хоча має багату літературну практику. Певне узагальнення досліджень викладене в такому варіанті: «Мультикультуралізм – поняття, що означає факт культурного розмаїття тієї чи іншої країни, зумовлений етнічною, мовною та релігійною неоднорідністю її населення; практикою соціальної й політичної організації співіснування в умовах культурного різноманіття; ідеологією, спрямованою на заохочення культурного різноманіття» [16].

Сучасні лінгвістичні дослідження проблем мультикультуралізму включають культуроло-

гічний, філософсько-естетичний, філософсько-антропологічний, літературознавчий та інші аспекти, що їх розробляли й розробляють такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Т. Денисова, Н. Висоцька, Т. Михед, І. Козлик, В. Малахов, Г. Ганн, Х. Ікстадт, В. Кумлінська, Ч. Кукатас, М. Тлустанова, Р. Дхава, С. Карлборг, Б. Парекс та інші [8; 9; 12; 13; 15; 17; 19; 29; 30; 31].

У численних доробках розглядаються кілька аспектів цієї теми, зокрема досліджуються етапи формування поняття мультикультуралізму в художній свідомості й літературній творчості; окреслюються методологічна та теоретична рефлексія мультикультурного чинника в літературознавчому аспекті; розглядається проблема неоднозначних взаємин між постулатами класичної естетичної теорії й реаліями культурного розмаїття. Вивчається і творчість окремих етномовних письменників кінця ХХ століття, що, на думку дослідників, вписується в поле транскультури, під якою розуміють «стан віртуальної належності одного індивіда багатьом культурам» [28, с. 242–243] й естетика якої в епоху глобалізації в багатьох випадках замінює, на думку М. Тлустанової, колишню модель національної/світової літератури [25].

У більшості запропонованих досліджень прояв мультикультурності не зводиться до окремих проявів чи форм (інтертекстуальність, переклад, маргінальні явища, естетична спрямованість), а підкреслюється, що мультикультуралізм є важливим складником суспільно-культурного процесу, без чого художню словесність і літературознавчий дискурс ХХІ століття уявити неможливо.

Постановка завдання. З огляду на те що поняття «мультикультура» сьогодні домінує у спробах оцінювання сучасного культурного процесу, це поняття вимагає докладного вивчення. Тож мета дослідження полягає в окресленні проблемного поля, що співвідноситься з кількома аспектами погляду сучасних дослідників на все розмаїття мультикультурного комплексу: питаннями культурної ідентичності, зв'язком із літературознавством, когнітивістикою, естетикою, лінгвокультурологією тощо.

Програма аналізу даних включає такі елементи: визначення конкретного дослідницького простору; окреслення власного погляду на проблему, який дасть змогу в усій повноті намалювати чітку «онтологічну картину», що б відображала різноманітність різних підходів до питання мультикультуралізму, співвіднесення передусім мультикультуралізму та літературознавства.

Виклад основного матеріалу. Витоки мультикультуралізму містяться у філософських поглядах Ф. Ніцше, в його ідеї повалення традиційних цінностей (релігії, моралі тощо) і тим самим відмови від універсальної істини, яка призводить до культурного плюралізму [20]. Безпосередньо ж поява терміна «мультикультуралізм» пов'язана з роботами Чарльза Тейлора «Мультикультуралізм і політика визнання» [24] й Харольда Блума «Західний канон» [5], які опубліковані близько чверті століття тому. Багато хто з літературознавців не погоджувався з висунутими ідеями, що західні культурні й літературні ідеали та норми, які естетично формувалися й майстерно втілювалися в загальновідомих великих творах протягом тисячоліть, руйнуються і що їх варто захистити. Дослідники були проти висунутих постулатів, адже це сприяло побудові свідомо ієрархічної структури культур і літератур. Просто кажучи, поділу на літературу для всіх і для обраних, «домінантну» й «периферичну», елітарну й масову, високу й низьку.

Як зазначає В. С. Малахов, на противагу концепції Х. Блума, мультикультуралізм стали трактувати як «теоретичну установку, яка стверджує рівноцінність різних культур, яка принципово відмовляється від побудови ієрархій між ними, а також розмиває межу між «високою» й «низькою» культурами» [16].

Інший підхід до проблеми знайшов Ю. Лотман. Теорію взаємодії культур він розглядав крізь призму проблем семіотики, висунувши ідею, що культура не може розвиватися тільки внутрішньо. Щоб вона відповідала часу й певній ситуації, необхідно постійне зовнішнє надходження текстів. Причому щодо культури під поняттям «ззовні» варто брати до уваги як тексти «чужої» культури, так і власну національно-культурну традицію. На думку вченого, розвиток культури – це акт певного обміну, який обов'язково включає «іншого» – партнера – в здійсненні цього [14, с. 116–117].

Важливий внесок у розвиток мультикультуралізму зробив концепцією діалогу культур М. Бахтін. Він окреслив поняття Іншого як співрозмовника і власного опонента. Визначаючи культуру як «форму самодетермінації індивіда в горизонті особистості, форму самодетермінації в нашому житті, свідомості, мислення» [3, с. 289], він доводив, що «діалогічні відносини – це майже універсальне явище, яке пронизує всю людську мову й усі відносини та прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення» [2, с. 92].

Цю концепцію діалогу як взаємодії культур розвинув далі Л. Баткін на прикладі епохи

Відродження як «культури спілкування культур», де різні культурні коди «стикалися всередині себе» й через це набували внутрішньої та зовнішньої діалогічності як набуття, переосмислення і створення різноманітності цих кодів, тобто еkleктичності [1, с. 188].

Ідея антропологічного мультикультуралізму як взаємодії культур і багатоголосся культурних наративів розроблена британськими лінгвістами Бхікху Парехом і Сейлою Бенхабіб. На думку Б. Пареха, діалог і взаємодія культур ґрунтуються на розумінні Іншого, на здатності культури, відсторонюючись, дивитися на саму себе збоку, вести діалог із собою. Кожна культура «реалізує обмежену кількість людських здібностей та емоцій і схоплює тільки частину тотальності людського існування» [21, с. 80]. І саме тому необхідний діалог між культурами, який «вимагає, щоб кожна з них відкривалася б впливу інших і бажала б у них учитися» [21, с. 82–83].

Продовженням концепції Б. Пареха стала теорія багатоголосся культурних наративів С. Бенхабіб. Авторка осмислює культуру як «мережу наративів», тобто різноманітну, розрізнену й суперечливу цілісність, і доходить висновку, що за неможливості обрати конкретну мережу, у якій народжується певна особистість, для неї цілком можливо з окремих наративів свого часу створити власні мережі. У праці «The Claims of Culture» («Вимоги культури») вона розглядає культуру як складний конгломерат дискурсів, які постійно модифікуються в часі, і стверджує, що, оскільки культури являють собою сукупність елементів людської діяльності щодо осмислення й репрезентації, організації та інтерпретації дійсності, що розколюється на частини, які конфліктують між собою, наративами, вони не мають чітких меж [4].

Для мистецтва й літератури «перехід на позиції мультикультуралізму означав проникнення до мейнстріму (серед усього й до канону) текстів та артефактів, творці яких виходили з інших естетичних принципів, ніж їхні західні колеги. Відбувається й фактичне розмивання меж між мейнстрімом і маргінесами. Такий розвиток подій ще посилив у гуманітарній спільноті породжене постмодернізмом відчуття розгубленості, ціннісної дезорієнтованості в новому культурному полі, а водночас й імпульс до ревізії сталих поглядів на мистецтво в напрямі розширення його змістових меж чи навіть докорінного перегляду його засад» [7, с. 113].

У ХХІ столітті, як зазначає І. Козлик, «комплекс проблем мультикультуралізму породжує два

важливі наслідки: по-перше, він спонукає літературознавство до виділення своєї предметної частини (сфери) в загальному комплексному об'єкті, тих ґносеологічно-евристичних рівнів, які відповідають компетенції науки про літературу; по-друге, послідовний облік напрацювань інших наук у вивченні мультикультуралізму передбачає взаємодію: знаходження певних методологічних обмежень, створення механізмів міжнаукового (міждисциплінарного) синтезу, неминучих трансформації, адаптації, коригування, редукції тощо у сфері літературознавства результатів інших наук» [11]. Дослідник вважає, що під час опису відносин між мультикультуралізмом, літературознавством і художньою літературою варто враховувати такі аспекти: поняття сучасності мистецтва не зводиться виключно до новітніх форм художньої діяльності, тому що дієво історична свідомість завжди має справу із цілісним художньою спадщиною; мультикультуралізм входить у мистецтво літератури тією мірою, якою він належить до матеріалу художньої творчості; будь-яка розвинена літературна традиція є спочатку синтетичною, а протиставлення традиції й новаторства має в мистецтві неабсолютний характер, коли новаторство постає способом живого існування та формою, актуальною реалізації традиції; національні літературні процеси, що функціонують у мультикультурних умовах, формуються всім векторним розмаїттям мультикультурних проявів із найширшою амплітудою відносин між ними, що інтегрують і диференціюють [11, с. 50–54].

Отже, до понятійної сфери мультикультуралізму включено різноманітні проблеми людського спілкування, культурної взаємодії, формування культурної ментальності, які розглядаються з художньо-естетичного погляду. Усе це багатоголосся зведене до спільного знаменника, що дало змогу виділити головне, той «взірець», який і відбився в літературній творчості. Як підкреслює М. Глостанова, «у сферу інтересів мультикультуралізму в найбільш різних його проявах потрапляють проблема єдності й різноманітності, взаємини «я» й «іншого», суб'єктно-об'єктна проблематика, питання релевантності пізнання, істини, полеміка з приводу релятивізму й універсалізму, політика і структура влади, нарешті, проблеми репрезентації та ідентифікації» [26, с. 5].

Як вважають Т. Денисова та Г. Стулов, мультикультуралізм «озвучив» тисячі різноманітних, неповторних живих голосів представників глобалізованого світу мистецтва [8; 23]. Подібної точки зору дотримується і ще один український дослід-

ник – Р. Жангожа, який зазначає, що сучасна наукова думка визначає культурну й національну ідентичність як «активний пошук «чужого», на тлі якого визначається «своє» [10, с. 141].

Сучасний мультикультуралізм, на думку французького мистецтвознавця та художнього критика Н. Бурріо, постає версією інтернаціоналізму і є своєрідним проявом західноцентризму: «Художній мультикультуралізм ... являє собою ідеологію, де універсальна мова Заходу домінує над національними культурами, які наділяються значимістю лише за умови, що вони виступають як типові, тобто такі, що несуть у собі «відміну», асимільовану цією міжнародною мовою» [6].

Як модель культури й тип ідеології мультикультуралізм співзвучний естетичним і філософським засадам постмодерна. Фрагментація й нелінійність організації тексту, на її думку, являє собою «вираження культурної калейдоскопічності переважно західноєвропейської цивілізації та не висвітлює реального стану справ в інших історико-культурних зонах. Дослідниця підкреслює, що «культура постмодерну, легітимізувавши множинність як субстантивний початок, визначила мультикультуралізм і як світоглядну позицію, в якій толерантність, терпимість щодо культурної «інакшості» є також вираженням особливого» [18].

Отже, у новому культурному контексті змінилося й розуміння поняття «культурна ідентичність». Якщо раніше воно відображало взаємозв'язок людини з навколишнім світом через її розуміння власного місця всередині певної культури й духовного зв'язку з певною культурною спільністю, традицією та цінностями, тепер стало зрозуміло, що культурна ідентичність формується як результат різноманітних культурних впливів на особистість. Тобто культурна й національна ідентичність людини не являє собою раз і назавжди встановлене «прокрустове ложе»; вона, навпаки, нестійка, мобільна та рухлива, перманентно змі-

нюється. Це відбувається тому, що в сучасному глобалізованому світі людина поліідентична. Вона входить до складу численних культурних груп, може ототожнювати себе за різними ознаками – національними, територіальними, культурними, політичними, економічними, соціальними. При цьому пріоритети можуть змінюватися з часом, люди залежно від певних обставин самі конструюють свої ідентичності [27].

Висновки і пропозиції. Отже, в аспекті дослідження бачимо, що практично всі сучасні лінгвісти, філософи, культурологи розглядають мультикультурність як певну дуальність, яка допомагає розширенню власної культурної ментальності. Мається на увазі здатність сприймати й відчувати водночас власні та «інші» культурно-естетичні парадигми і смисли, ототожнювати себе з традиціями рідної культури й розуміти та органічно вбирати цінності інших культур, тобто мати мультикультурну ідентичність, не втрачаючи при цьому власних культурних особливостей.

Щодо філософсько-естетичного розуміння проблеми мультикультурності визначається як якість художньої свідомості, що актуалізує мультикультурний контекст літератури як багатоконпонентну репрезентацію культурної ідентичності. Як важливий складник мультикультуралізму, художньої творчості література відіграє провідну роль у формуванні культурної та мультикультурної ідентичності.

Знання, розуміння і сприйняття кількох культурних традицій сприяють появі культурного багатоголосся та «змішаної» ментальності, що дає людині змогу мати широкий і гнучкий кругозір і чудову можливість переосмислювати ціннісні основи. Саме в цьому напрямі – можливість мультикультуралізму взаємозбагачувати світосприйняття людини, сприяти міжнаціональній і міжкультурній толерантності – й бачиться перспектива подальших досліджень.

Список літератури:

1. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди. Москва, 1995. 448 с.
2. Бахтин М. М. Собр. соч.: в 7 т. Москва, 2002. Т. 6. 799 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. 423 с.
4. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. Москва, 2003. 350 с.
5. Блум Г. Західний канон: Книги на тлі епох. Київ, 2007. 720 с.
6. Буррио Н. Глобализация и апроприация. *Moscow art magazine*. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/33/article/613> (дата звернення: 01.06.2019).
7. Висоцька Н. Концепція мультикультуралізму і питання естетики. *Питання літературознавства*, 2009. Вип. 77. С. 110–121.
8. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття: навчальний посібник для вузів. Київ, 2002. 318 с.

9. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 23–30.
10. Жангожа Р. Мультикультуралізм: pro et contra. Київ, 2016. 208 с.
11. Козлик І. В. Мультикультуралізм и методологические проблемы литературоведения. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 2 (6). С. 41–58.
12. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства: монографія. Івано-Франківськ, 2007. 591 с.
13. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. *Библиотека Inliberty*. URL: <http://liberty-belarus.info/content/view/1628/56/> (дата звернення: 01.06.2019).
14. Лотман Ю. М. К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект). *Избранные статьи*: в 3 т. Таллинн, 1992. Т. 1: Статьи по семиотике и топологии культуры. С. 112–127.
15. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультурализм. *Логос*. 2000. № 5–6. С. 159–166. URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_5_6/2000_5-6_01.htm (дата звернення: 01.06.2019).
16. Малахов В. С. Мультикультурализм. *Культурология: энциклопедия*: в 2 т. / гл. ред. и авт. проекта С. Я. Левит; редкол.: Ж. М. Арутюнова, В. Н. Басилов, И. С. Вдовина, В. Д. Губин, П. С. Гуревич. Москва, 2007. Т. 1. С. 1381–1383.
17. Мамонова В.А. Глобализация в пространстве культуры: векторы развития. *Credo: теоретический журнал*. 2006. URL: <http://credonew.ru/content/view/534/31/> (дата звернення: 29.05.2019).
18. Мамонова В. А. Мультикультурализм: разнообразие и множество *CREDO NEW: теоретический журнал*. 2007. URL: <http://www.credonew.ru/content/view/606/32/> (дата звернення: 29.05.2019).
19. Мультикультурализм: pro et contra. URL: <http://www.archipelag> (дата звернення: 30.05.2019).
20. Ницше Ф. Воля к власти. Москва, 2017. 608 с.
21. Парех Б. Переосмысливая мультикультурализм: культурное разнообразие и политическая теория. *Современная политическая философия: либерализм, коммуитаризм, мультикультурализм: хрестоматия*. Екатеринбург, 2007. С. 80–92.
22. Рикёр П. История и истина / пер. с фр. Санкт-Петербург, 2002. 400 с.
23. Стулов Ю. В. Нужно ли пересматривать американский литературный канон? *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія «Літературознавство. Журналістика»*. Дніпропетровськ, 2007. Вип. 1. С. 181–185.
24. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання». Київ, 2004. 172 с.
25. Глостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскультурации: Жить никогда, писать ниоткуда. Москва, 2004. 416 с.
26. Глостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. Москва, 2000. 400 с.
27. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. Москва, 2004. 635 с.
28. Эпштейн М. Н. Философия возможного. Санкт-Петербург, 2001. 334 с.
29. Gunn G. The Pragmatics of the Aesthetic. *Aesthetics in a Multicultural Age*. New-York, 2002. P. 61–77.
30. Ickstadt H. Toward a Pluralist Aesthetics. *Aesthetics in a Multicultural Age*. New-York, 2002. P. 263–278.
31. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. New-York, 1996. 296 p.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ЛИТЕРАТУРЕ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

В статье исследована проблема мультикультурного фактора в литературоведческом аспекте, определяются этапы формирования понятия мультикультурализма в художественном сознании и литературном творчестве, обобщается исследовательский опыт в данном направлении, изучаются возможности развития концепции мультикультурализма как литературного, культурного и философского феномена. Автор подчеркивает, что в аспекте исследования видим, что практически все современные лингвисты, философы, культурологи рассматривают мультикультурность как некую двойственность, которая помогает расширению собственной культурной ментальности. Речь идет о способности воспринимать и чувствовать одновременно собственные и «другие» культурно-эстетические парадигмы и смыслы, отождествлять себя с традициями родной культуры и понимать и органично впитывать традиции других культур.

Ключевые слова: литературоведение, мультикультурализм, гуманитарные науки, глобализация, диалог культур, культурная идентичность, культурный плюрализм, культурный канон.

MULTICULTURALISM IN LITERATURE: MODERN VIEW ON THE PROBLEM

The article deals with the problem of multicultural factor in the literary aspect, defines the stages of the concept of multiculturalism forming in artistic consciousness and literary work, generalizes the research experience in this direction, examines the possibilities of developing the concept of multiculturalism as a literary, cultural and philosophical phenomenon. The author emphasizes that in the aspect of the study it is clear that practically all modern linguists, philosophers, and culturologists understand multiculturalism as a certain duality, which helps to expand its own cultural mentality. This means the ability to perceive and feel at the same time their “own” and “other” cultural and aesthetic paradigms and meanings, to identify themselves with the traditions of native culture and to understand and organically absorb the values of other cultures. Thus, the concept of “cultural identity” has changed in the new cultural context. Previously, it reflected the relationship of man with the outside world through his understanding of his own place within a certain culture and spiritual connection with a certain cultural community, tradition and values. Now it became clear that cultural identity is formed as the result of various cultural influences on the person.

Key words: literary studies, multiculturalism, humanitarian sciences, globalization, dialogue of cultures, cultural identity, cultural pluralism, cultural canon.